

**គំណត់ហេតុ
របស់**

វិវត្តក្លាស់

អំពីប្រពៃណីនៃអ្នកស្រុកចេនឡា

បកប្រែផ្ទាល់ពីឯកសារដើមភាសាចិន

ចាត់ចែងបកប្រែដោយ :

លី. ឈាមតេច

ដោយមានជំនួយពី

អ៊ុង ឡាយ-តាំង ស៊ុយគង់ និង ម៉ា អៀង

បោះពុម្ពលើកទី ៣

ភ្នំពេញ

ព.ស. ២៥១៦ គ.ស. ១៩៧៣

រក្សាសិទ្ធិ

យោបល់អ្នកបកប្រែ

“កំណត់ហេតុរបស់ **ជិន តាត្លង់** អំពីប្រពៃណីនៃអ្នកស្រុក
ចេនឡា” ដែលបិត្តអ្នកអាន កំពុងកាន់នៅដៃនេះ ពិតជា
រាតសារពិសិដ្ឋមួយនៃប្រវត្តិសាស្ត្រខ្មែរយើង ។ សៀវភៅ
ប្រវត្តិវិទ្យា ឬ អត្ថបទសិក្សាណាមួយ ដែលស្តីពីស្រុកខ្មែរ
មិនដែលចន្លោះឈ្មោះរាតសារ **ជិន តាត្លង់** នេះឡើយ ។
កូនខ្មែរគ្រប់រូប រៀនប្រវត្តិប្រទេសខ្លួន មិនដែលនរណាមួយ
មិនស្គាល់ឈ្មោះ **ជិន តាត្លង់** ដែរ ប៉ុន្តែ ការដែលយើង
ស្គាល់នោះ សុទ្ធតែព្រឹត្តិការណ៍គ្នា កត់ចម្លងគ្នា គ្នា ពីសៀវ-
ភៅមួយទៅសៀវភៅមួយ តាមរយៈសៀវភៅដើមជាភាសា
បារាំង ដែលលោក **ម៉ូសប៊េនឌីយ៉ូ** បានប្រែសម្រួលចេញ
ពីអត្ថបទចិន ហើយបោះពុម្ពផ្សាយដំបូងនៅក្នុងព្រឹត្តិប័ត្រនៃ
សាលាបារាំងនៅចុងបូព៌ា = Bulletin de l'école française
d'Extrême-Orient (BEFEO) ពីឆ្នាំ ១៩០២ ហើយរក្សាយ

មក ពេលដែលលោក ម៉ែន្ទីយ៉ូ ទទួលមរណភាពទៅ លោក
ហ្សក ស៊ីឌេស ក៏យកស្នាដៃនេះ មានទាំងអត្ថាធិប្បាយបន្ថែម
ក្បោះក្បាយផង ទៅបោះពុម្ពប្រែជាសៀវភៅមួយឡើង
ពី គ.ស. ១៩៥១ ។ លោក ម៉ែន្ទីយ៉ូ បានបញ្ជាក់ក្នុង
អារម្ភកថា ថា : លោកបានព្យាយាមបកប្រែតាមការស្រាវ-
ជ្រាវរកឯកសាររបស់ ឌីច សាត្វង់ ដែលមានលោក អាប់បែល
រ៉េមូសាត បានប្រែផ្សាយម្តងហើយពី គ.ស. ១៨១៩ ប៉ុន្តែមិន
ទាន់គ្រប់សព្វ ។ ខ្លួនលោក បានទៅនៅប្រទេសចិនអស់
ច្រើនឆ្នាំ ទើបប្រែបានជាស្នាដៃនេះ ។

យើងជាខ្មែរ យើងសូមគោរព អរគុណពិសេស ចំពោះ
លោកអ្នកស្រាវជ្រាវជំនាញទាំងនេះ ទុកដូចជាជួយរីកកាយ
គំណប់ដីមានតម្លៃមួយឲ្យយើងដែរ ។ ប៉ុន្តែ ដោយលោក
អ្នកប្រែនោះឯង មិនមែនជាខ្មែរ ម៉្លោះហើយយើងចេះតែមាន
ចិត្តតូចមួយមែនគឺជានិច្ចថា ប្រសិនជាខ្មែរណាប្រែចេញពី
អត្ថបទភាសាចិនផ្ទាល់តែម្តង យើងដូចជាអស់ចិត្តជាង ទោះ
បីការបកប្រែនោះមិនជ្រៅជ្រះម៉្លោះឡើយណាស់ណាក៏ដោយ ។

ខ្ញុំធ្លាប់បានរៀនអក្សរចិនអស់បួនឆ្នាំកាលនៅពីភ្នំ តែ
ភ្លេចភ្លាំងទៅវិញស្ទើរគ្មានសល់ នៅចាំបានតែអក្សរណា
ធ្លាប់ប្រើញឹកញាប់ និងនៅចេះសរសេរចម្បងតាមគេកើត ។

លុះដល់ឃើញសេចក្តីប្រែ របស់លោក ម៉ែន្ទីយ៉ូ មានស្រង់
ទាំងពាក្យ ទាំងអក្សរចិន មកបញ្ជាក់ផង ដូចជាឈ្មោះស្រុក
ឈ្មោះរបស់ ឈ្មោះការផ្សាយជាដើម ខ្ញុំក៏ចេះតែកត់ទុក។ ឆ្ងរ
អក្សរចិនទាំងនោះ គ្រាន់ជាឯកសារ ។

សំណាងមាន នៅឆ្នាំ ១៩៦២ ខ្ញុំបានទទួលបេសកកម្ម
មួយខាងវប្បធម៌ ឲ្យខ្ញុំដឹកនាំគណៈប្រតិភូអ្នកនិពន្ធខ្មែរ ទៅ
កាន់ប្រទេសចិន ។ ខ្ញុំនឹកជាប់ក្នុងចិត្តជានិច្ចថា ក្នុងដំណើរ
នេះ ខ្ញុំនឹងសាកសួរគេរកឯកសារស្នាដៃ ឌីច សាត្វង់ ឲ្យបាន
ឃើញផ្ទាល់ភ្នែកតែម្តង បំណាច់បានមកជាន់ដីស្រុកកំណើត
ឌីច សាត្វង់ ហើយ ។ នៅពេលដែលខ្ញុំជួបសន្តិភាពជាមួយនឹង
រដ្ឋមន្ត្រីក្រសួងវប្បធម៌ចិនដែលកាលនោះជាប្រធានសមាគម
អ្នកនិពន្ធចិនផងនោះ ខ្ញុំបានស្នើនឹងគេអំពីបំណងចង់ឃើញ
និងចង់ចម្លងឯកសារ ឌីច សាត្វង់ នេះ ។ រដ្ឋមន្ត្រីវប្បធម៌នោះ
ឯង ទទួលរ៉ាប់រងបំពេញបំណងខ្ញុំ ។ យប់នោះ ខ្ញុំអង្រែក
លែងអរ បន់ឲ្យតែភ្នំឆាប់នឹងបានទៅទស្សនាបណ្ណាល័យជាតិ
របស់គេ តែមិនទាន់បានទៅភ្លាមទេ ព្រោះមានកម្មវិធីទៅ
ទស្សនាទីធ្លាយ ។ ពីនេះសិន ។ ទាល់តែប្រាំថ្ងៃក្រោយមក
ទើបគេនាំខ្ញុំទៅកាន់ទីទុកឯកសារនេះ ដែលគេហៅថា
“ ផ្នែកខាងសៀវភៅកម្រ ” ស្ថិតនៅក្នុងបណ្ណាល័យជាតិ

ក្រុងប៉េកាំង ។ នាយបណ្តាលយនាសហការីគេពីរនាក់
ទៀតនៅរង់ចាំខ្ញុំ គឺនាយផ្នែកខាងសៀវភៅកម្រ និងអ្នករក-
ទេសខាងការស្រាវជ្រាវប្រវត្តិចុងបូព៌ាប្រទេស ឈ្មោះ ឆ
ស៊ីន ម៉េន អាយុ ៦៩ ឆ្នាំ ។ គឺលោក ឆ ស៊ីន ម៉េន នេះហើយ
ដែលបានពីសៀវភៅក្រសាលា ។ មួយគំនរ មកចាំបង្ហាញខ្ញុំ
ដែលសុទ្ធសឹងជាសៀវភៅ មានស្តីទាក់ទងនឹងប្រវត្តិស្រុក
ខ្មែរ ហើយសុទ្ធតែសៀវភៅដែលបោះពុម្ពតាំងពីសតវត្សទី
១៤-១៥-១៦ និង ១៧ មកម៉្លោះ ។ គេសន្មាននឹងខ្ញុំយ៉ាងច្រើន
ហាក់ដូចជាចង់ល្បងថា តើខ្ញុំទទួលរកវាសារនេះ ជាអ្នកចេះ
ដឹងខាងប្រវត្តិស្រុកទេសខែទន្លេ ឬក៏គ្រាន់តែរក ។ ទៅទេ ?
ជាកិច្ចល្អ ខ្ញុំធ្លាប់បានមើលរកសារច្រើនស្តីពីការទាក់ទងរវាង
ស្រុកទាំងពីរនេះ ហើយមុននឹងទៅស្រុកគេ ក៏ខ្ញុំបានកត់ត្រា
ឯកសារនេះច្បាស់ៗទៀត ព្រោះបេសកកម្មខ្ញុំ ចំរើរឿង
រហូតមិននេះដឹងដឹង ម៉្លោះហើយ ខ្ញុំធ្វើជាមួយគេហ៍សរហូត
ណាស់ រហូតគូសន្តរាទាំងចំនាក់នោះ នាំខ្ញុំទៅរួបរួម
បណ្ឌិតសភាខាងប្រវត្តិសាស្ត្រទៀត ។

ក្នុងបណ្តាសៀវភៅក្រសាលាទាំងនោះ មានខ្លះនិយាយ
ពីស្រុកយើងតែ ១ ឬ ២ ទំព័រម៉្លោះទេ មានតែមួយម៉្លោះ
ដែលមានសេចក្តីវែងក្បោះក្បាយ គឺប្រវត្តិក្នុងរាជសត្វតិវង្ស

ម៉ុងហ្គោល ដែលមានមួយភាគធំនិយាយពីការចាត់អ្នកកត់
ត្រា មកស្រុក ចេនឡូ គឺលោក ជីន តា គ្នា ខ្ញុំនេះដង ។
ខ្ញុំសុំចម្លងអត្ថបទនេះទាំងស្រុង ដែលមានចំនួន ៦៣ ទំព័រ
គេក៏ព្រមថតចម្លងឲ្យខ្ញុំ បានជាហ្នឹងមួយខែខ្សែវែង ។ លុះ
មកដល់ស្រុកវិញ ខ្ញុំផ្អិតចេញជាសន្លឹកអក្សរហើយ តែអនិច្ចា!
នៅតែអង្គុយមើល ។ វាយសេចក្តីមិនបែកសោះ ។ ខ្ញុំបាន
យកអក្សរថតផ្អិតនេះ បិទធ្វើជាសៀវភៅមួយ ហើយយក
ទៅតម្កល់ទុកនៅសមាគមអ្នកនិពន្ធខ្មែរ ព្រោះសង្ឃឹមក្រែង
ថ្ងៃក្រោយមានលោកណាមួយក្នុងបណ្តាអ្នកនិពន្ធអ្នកស្រាវ-
ជ្រាវ អាចធ្វើការបកប្រែអត្ថបទនេះបាន ។ ស្រាប់តែពីរឆ្នាំ
ក្រោយមក បាត់សៀវភៅនោះជាអាសារបង់ទៅ សួររកដើម
ចុងមិនឃើញ ខ្ញុំក៏នឹកថា : អ្នកដែលធ្លៀតបំបាត់សៀវភៅ
នេះ ពិតជាមានបំណងយកទៅធ្វើឯកសារផ្ទាល់ ឬមួយលាក់
កំបាំងកុំឲ្យយើងធ្វើការបកប្រែបាន ។ តែជាសំណាងល្អ ខ្ញុំ
នៅសល់ហ្នឹង ក៏ផ្អិតបានមួយច្បាប់ទៀត ហើយក៏ចាត់ចែង
បកប្រែ បោះពុម្ពឲ្យបាន ទោះមិនទាន់ល្អហ្មត់ចត់ ក៏បានជា
ផ្លូវសម្រាប់អ្នកសិក្សា អ្នកស្រាវជ្រាវមួយផ្នែកធំដែរ ។
មួយទៀត សម្រាប់អ្នកសិក្សាបានជាប្រភពមួយទៀត ប្រៀប
ធៀបនឹងប្រភពដទៃផង ។

ការបកប្រែនេះ បានធ្វើទុក្ខខ្ញុំយ៉ាងខ្លាំង ព្រោះខ្ញុំត្រូវការ
ពឹងរកអ្នកចេះអក្សរចិន ហើយរបៀបចិនបុរាណទៀត ឯអ្នក
ចេះចិនសម័យថ្មី អានមិនយល់ច្បាស់ រាយសេចក្តីពុំបាន
នឹងឡើយ ។ មិត្តខ្ញុំម្នាក់ឈ្មោះ អ៊ុន ឡាន ជាអ្នកនិពន្ធ
ប្រលោមលោកច្រើនរឿងដែលគេរំលឹកគ្នា ១៩៥៥-៥៦ ហើយគ
មកគាត់ជាអ្នកឯកទេសប្រែរឿងភាពយន្តចិន ទោះជារឿង
បុរាណ ដែលប្រើពាក្យជំនាន់ចាស់ៗ ក៏គាត់ធ្លាប់ជួបប្រទះ
គ្មានសល់ ។ មិត្ត អ៊ុន ឡាន បានធានាជួយខ្ញុំពេញកម្លាំង ។
លោកប្រែអត្ថបទនេះមួយចប់ឱ្យខ្ញុំ ហើយត្រង់ពាក្យណាពិ
បាកពេកគាត់ដេញសួរទៅរចនានុក្រមចិន ហើយកត់ទាំង
ពាក្យពន្យល់ទុកឱ្យខ្ញុំផង ។ មានមិត្តខ្ញុំម្នាក់ទៀតឈ្មោះ ហ៊ី
ឆេង ធ្លាប់ធ្វើជាគ្រូបង្រៀនអក្សរខ្មែរនៅសាលាចិន ក៏បាន
ជួយបកប្រែខ្ញុំមួយចំណែកផ្សេងទៀតដោយអង្កេតខ្លះ មិនបាន
ចប់ចុងចប់ដើមទេ ។ ខ្ញុំយកសំណើបកប្រែទាំងពីរនេះមក
មើលសម្រួលកែកុនឱ្យបញ្ចូលគ្នាដោយផ្សេងខ្លះជាមួយអក្សរ
ចិនជាអត្ថបទដើម ដែលខ្ញុំអាចមើលបានដោយអង្កេត ផ្សេង
ផង ហើយខ្ញុំផ្សេងជាមួយនឹងស្នាដៃប្រែរបស់លោក ម៉េនឌីយ៉ូ
ជាភាសាបារាំងទៀត ។ ប៉ុន្តែនៅតែមិនអស់ចិត្ត ។ បេះ
ថ្ងៃមួយ ខ្ញុំជួបគ្រូចាស់ខ្ញុំ ដែលឥឡូវអាយុ ៧១ ឆ្នាំហើយ

ឈ្មោះលោក ឆាន់ស៊ុយឆាន់ កាលខ្ញុំរៀនអក្សរចិន (១៩៤០)
លោកជាសាស្ត្រាចារ្យខាងអក្សរសាស្ត្រ ធ្លាប់ចេះចាំរឿង
ព្រេងសព្វគ្រប់ ជាអ្នកសិក្សាដោយខ្លួនឯង តាមរបៀប
ចិនបុរាណ ។ ឥឡូវ លោករស់នៅជាមួយភូនចៅ ដែល
សុទ្ធសឹងជាបង្កើតការយើងខ្លះ និងខ្លះជាអ្នកជំនួញ ។ ខ្ញុំ
ស្នើសុំឱ្យគាត់ជួយផ្សេងជាមួយខ្ញុំ ។ លោកតាទទួលដោយ
រីករាយ ពេញចិត្តនឹងកិច្ចការនេះ ដូចមិត្តខ្ញុំទាំងពីរខាងលើ
ដែរ ។ គាត់ពន្យល់ខ្ញុំបង្អួងមួយគ្នា ខ្ញុំផ្សេងមើល តើត្រូវ
នឹងសព្វគ្រប់ដូចសេចក្តីប្រែរបស់ខ្ញុំឬទេ មើលខ្លះខ្លះខ្ញុំក៏បន្ថែម
មើលមិនងាយយល់ ខ្ញុំក៏ធ្វើនិយលក្ខណៈ ពន្យល់ខាងក្រោម
តាមគាត់ប្រាប់ ។ អស់រយៈបីខែទៀត ទើបបានសម្រេច
យកសេចក្តីបាន ប៉ុន្តែដែលចាត់ការបោះពុម្ពពេលនេះ ។

ម្យ៉ាងទៀត អំពីសំនៀងភាសាចិន មានច្រើនយ៉ាងតាម
ត្រាមភាសា (dialectes) ដូចជាភាសា ប៉េកាំង ស៊ានហៃ
កន្តាំង ទាពីរ ហុកគៀន ។ល។ ខ្ញុំសុំបញ្ជាក់ថា លោក
ជីង ឆាន់ មានកំណើតនៅប៉េកាំង ខែក្រដាស ក្នុង
ភូមិភាគចិនខាងត្បូង ។ ដូច្នេះសម្តីភាសាលោកក៏ពិសេស
តាមស្រុកនោះដែរ ។ តែមកដល់ប្រទេសចេនឡាគ្មានចិន
ស្រុកគាត់បកនៅទេ មានតែចិនខែក្រដាសទុំ ឬ ក្លាងតាំង

ខ្មែរយើងធ្លាប់ ហៅចិនកន្តាំង ចិនទាជីវ នេះឯង មករស់
 នៅ ។ ម៉្លោះហើយសម្លេងពាក្យដែលគាត់ប្រើខ្មែរទៅ
 ពិបាកស្តាប់ណាស់ ព្រោះតាមសំនៀងពួកកន្តាំងនិងទាជីវ
 ជាអ្នកប្រឡូគាត់ផង និងតាមសំនៀងភាសាផ្ទាល់របស់
 ស្រុកកំណើតគាត់ផង ។ ក្នុងការបកប្រែនេះ យើងខ្ញុំ
 សម្រេចគ្នាថា យកតាមសំនៀងចិនទាជីវជាគោល ព្រោះ
 មានតែចិនទាជីវទេ ដែលរស់នៅភាគច្រើនលើសលុបគេក្នុង
 ស្រុកខ្មែរ ហើយអ្នកចេះភាសាចិន ឬក៏ពាក្យខ្មែរខ្លះដែល
 ក្លាយមកពីចិនក៏សុទ្ធតែមានតាមសំនៀងចិនទាជីវទាំងអស់ ។

ដូច្នេះខ្ញុំសុំអភ័យទោសជាមុន ពីសំណាក់ លោក-អ្នក
 ដែលចេះចិនជ្រៅជ្រះ ក្រែងលោខ្ញុំ និងគ្នាខ្ញុំ ជំរុំគ្នាប្រែនេះ
 មិនទាន់សព្វគ្រប់ ខ្លះចន្លោះពាក្យពេចន៍ ។

ភ្នំពេញ ខែមិថុនា គ.ស. ១៩៧១

សី ធាមគេង

ប្រពៃណីអ្នកស្រុកចេនឡា

សេចក្តីផ្តើម

រឿងរ៉ាវទាំងនេះ លោក ឌីន សាត់ត្រៃ(១) បាននិពន្ធឡើង
 ក្នុងសម័យរាជសន្តតិវង្ស ១៩(២) គឺនៅស្រុកវែងតា(៣) ហើយ
 ក្រោយមក លោក ហ្វូន ត្រៃ បានកែសម្រួលក្នុងរវាង រាជ
 សន្តតិវង្ស ២៥(៤) ក្នុងស្រុកសេងអាន(៥) ។

សេចក្តីអធិប្បាយទាំងស្រុងមានដូចតទៅ ៖

ចេនឡា ឬ ចាមឡា អ្នកប្រទេសនេះហៅខ្លួនឯងថា
 “ កាន់ផៃចិ ” តាមកំណត់ខ្លះរបស់ពួកបស្ចឹមប្រទេស បាន
 ហៅថា កាំពូចិ ដែលមានសម្លេងស្រដៀងនឹង “ កាំពូចេ ”
 ដែរ ។

ខ្ញុំចាប់ធ្វើដំណើរចេញពីស្រុកអ៊ូជីវ(៦) តាមផ្លូវទឹក តាម

១- ទេសភាពតាមសម្លេងចិនទាជីវ បើមានតាមសម្លេងបើកាំង ចូរគាត់បានតែយើង
 ធ្លាប់ហៅមកថា ពីរតាកាន់ ។ ២- សន្តតិវង្ស ៣៩ ទេ មានស្តេចច្រើនអង្គ
 តែនេះ ក្នុង គ.ស. ១២៩៥ គឺគ្រូលើស្តេចឈ្មោះ ធីន សេងចុង ទាមសម្រាប់
 រាជ្យ ៣៩ ទេ ។ ៣- ស្រុកវែងតា នៅក្នុងខេត្តបាត់ដំបង (ចិនទាជីវ) ។
 ៤- សន្តតិវង្សប្រចាំ ចូលមកក្នុងសតវត្សទី ១៣-១៤ តែ គ.ស. ។ ៥- នៅក្នុង
 ខេត្តបេណាណាំ (ហូណាន) ។ ៦- នៅខេត្តជាកាងដែរ ។

ទន្លេស្រុកបុរាណគួយ និង គង់កុង កាត់សមុទ្រ “ ឈិរជីវ ” ទៅ
 ដល់សមុទ្រ “ ការជីវ ” ក៏បានទៅដល់ទីក្រុង “ ចាម្ប ” បន្តដំណើរ
 បណ្តោយខ្យល់ ចេញពីក្រុង “ ចាម្ប ” ទៅ អស់រយៈពេល
 កន្លះខែទៀត ក៏បានទៅដល់ស្រុក ចេងផូរ (ជម្ពូ ?) ដែលជា
 ព្រំដែននៃប្រទេសនេះ ។ លុះចេញពីចេងផូរទៅទៀត
 ឆ្លងផុតសមុទ្រយុនលុន ក៏ដល់ទៅមាត់ពាម គឺបែកចេញពី
 មាត់សមុទ្រទៅជាដៃទន្លេច្រើនច្រកណាស់ ។ ក្នុងបណ្តា
 ច្រកទាំងនោះ មានតែច្រកទី៤ ទេ ទើបអាចចូលទៅបាន
 ក្រៅពីនេះគង់ថា មានទឹករាក់ណាស់ នាវាធំៗមិនអាចធ្វើ
 ដំណើរបានឡើយ ។ ត្រង់ពាមជាមាត់ច្រកនោះ ឃើញមាន
 ព្រៃស៊ុបស្រប ហើយក្រៅពីនេះមានវាលខ្សាច់ពណ៌លឿង
 និងមានដើមបូសនិងអំពៅព្រៃ ដុះបែកផ្កាសសំព្រួស ម៉្លោះ
 ហើយ អ្នកដំណើរពិបាកចំណាំផ្លូវច្រកចូលទៅណាស់ ។

ចូលផុតពីមាត់ពាម ធ្វើដំណើរតាមដងទន្លេភ្នំទៅទិស
 ខាងជើងអស់រយៈពេល ដំណើរប្រមាណកន្លះខែទៀត ទើបបាន
 ទៅដល់ស្រុកមួយឈ្មោះ ឆេណាំ (ឆ្នាំង ?) ដែលជាខេត្ត
 មួយនៃប្រទេសនេះ ។ លុះធ្វើដំណើរពីឆេណាំ បណ្តោយ
 តាមទឹកហូរទៅជើង អស់ពេល ១០ ថ្ងៃទៀត កាត់ភូមិពូឡូរ

ឈឹង (វប្បថាភូមិកណ្តាលផូរ) ហ៊ុតឈឹង (ភូមិព្រះពុទ្ធ) (១)
 ឆ្លងកាត់សមុទ្រទឹកសាប (២) ទៅទៀត ទើបបានដល់ទីក្រុង
 កាងពាងឈូ (កំពង់ផូរ ?) ។ ក្រុងនេះ មានទំហំ ៥០ លី
 (១ លីប្រវែង ១. ៨០០ ហត្ថ) បើតាមសៀវភៅពួកបណ្ឌិតប្រ
 ទេសសរសេរថា ប្រទេសនេះ មានទំហំដី ៧.០០០ លី និង
 មានព្រំប្រទល់ខាងជើងទល់នឹងក្រុងចាម្ប គឺត្រូវធ្វើដំណើរ
 អស់ពេលកន្លះខែ ខាងនិរតីនៅឃ្លាតពីស្រុកសៀមចម្ងាយ
 ផ្លូវកន្លះខែដែរ នៅខាងត្បូងឃ្លាតពីទីក្រុង “ ហុងអ៊ូ ” ចម្ងាយ
 ផ្លូវ ១០ ថ្ងៃ ឯខាងកើតប្រទេសនេះគឺមហាសមុទ្រ ហើយ
 ដែលជាប្រទេសមួយធ្លាប់ទាក់ទង ខាងសេដ្ឋកិច្ចជាមួយស្រុក
 យើង តាំងពីដើមរៀងមកផង ។

នៅគ្រាដែលប្រទេសចិន (ក្នុងរាជ្យសន្តតិវង្សម៉ុងហ្គោល)
 បានត្រួតត្រាលើមហាសមុទ្រក្នុងទ្វីបលោកហើយ លោក
 ចមពល (មេទ័ពធំ) ឈ្មោះ ខុន តូន ដែលគេឈរ ប្រថាំការ
 ត្រួតត្រាទីក្រុងចាម្ប បានចាត់មន្ត្រីពីរនាក់គឺលោក ឡូ-ម៉ែត
 ហ្វូន អ្នកមានប៉ាន់មាស ១ និងលោក ឆាយ-ហ្វូន ឱ្យទៅ

១- លោក Pelliot សង្ស័យថា ពោធិសាត់ តែពិតគឺភូមិ “ ត្រែត ” ព្រោះ
 ជាពាក្យសម្គាល់នាមព្រះពុទ្ធដែរ ។ ២- ពាក្យ ឆេណាំ តាមប្រែប្រួលសម្តី សព្វថ្ងៃ
 ក្លាយជា ទន្លេសាប វិញ ។

កាន់ប្រទេសចេនឡា តែត្រូវប្រទេសនេះចាប់ឃុំទុកមិនឲ្យ
មកវិញ ។ លុះមកដល់រជ្ជកាលស្តេច ទ័ន្ទ ទេវ (គ.ស.
១២៩២) ខែទី ៦ ព្រះរាជាអង្គនេះ ត្រង់ចាត់បេសកកម្មទូត
មួយមកប្រទេសចេនឡា ហើយពេលនោះ ខ្លួនខ្ញុំក៏ត្រូវចាត់
មកជាមួយដែរ ។ គឺនៅក្នុងខែទី ២ ខែឆ្នាំបន្ទាប់មក យើង
បានចាកចេញពីស្រុក ម៉េងពីរ នោះមកទៀត ។ លុះថ្ងៃ
១៥ ខែទី ៣ ទើបដល់ទីក្រុងចាម្ប ។ នៅកណ្តាលផ្លូវ ជួប
នឹងខ្យល់បក់បញ្ជ្រាសពីមុខមកវិញ ដែលជាហេតុនាំឲ្យមាន
ការរអាក់រអួលក្នុងដំណើរ ។ ដល់មកខែ ៧ ដែលជាសារទ រដូវ
ទើបបានមកដល់ប្រទេសនេះ ព្រមចំណុះចុះចូលទៅ(១) ។

លុះដល់រជ្ជកាលស្តេច សាយ តេត (គ.ស. ១២៩៧)
ខែទី ៦ ខ្ញុំពិះនារាត្រឡប់មកវិញ ហើយដល់ថ្ងៃ ១២ ខែ ៨
ទើបនារាត្រូលចតដល់កំពង់ផែស្រុកស៊ីម៉េង ។

ចំពោះរឿងប្រពៃណី និង កិច្ចការនៃប្រទេសចេនឡា
នេះ ខ្ញុំមិនបានដឹងល្អិតល្អន់រស់សេចក្តីសព្វគ្រប់មែន តែខ្ញុំ
បានដឹងដោយត្រួស ។ អាចនឹងជម្រាបបានដែរ ។

១- ព្រងនេះ តាមសេចក្តីប្រែលោក Pelliot មិនឮថា ព្រមចំណុះចុះចូលទៅ
តែនេះប្រែតាមប្រយោគចិនថា : 送 臣 服 ។ ដូច្នេះទើបនេះបានត្រឹមតែ
ចារព្រងមហាក្សត្រចូលបេសកកម្មបណ្តោះ ។

១. បរិវេណនៃទីក្រុង

បរិវេណនៃទីក្រុងនេះ មានទំហំ ២០ លី នានាទ្វារ ៥ ។
ទ្វារទាំងនោះ សុទ្ធតែសាងកម្រាស់ជាពីរជាន់ក្នុងក្រៅ គឺ
នៅទិសខាងកើត មានទ្វារពីរ ។ ក្រៅពីនេះ ក្នុងមួយទិស
មានទ្វារតែមួយទេ ។ នៅក្រៅកំពែងក្រុង សុទ្ធតែមាន
ប្រឡាយទឹកធំៗ ពីក្រៅប្រឡាយនោះ មានផ្លូវដើរទៅកាន់
ស្ពានធំៗ ហើយនៅសងខាងស្ពាននីមួយៗ មានទេវរូបថ្ម
៥៤ ដូចជាមួយមេទ័ពដ៏ធំៗដូច្នោះដែរ ។ រូបទាំងនោះដូចៗគ្នា
នៅតាមប្រក់ទាំងប្រាំ ។ បង្គោលដៃស្ពានទាំងនេះគេធ្វើអំពីថ្ម
ហើយមានភ្នាក់ជារូបពស់ដ៏ធំ(១) ដែលមានក្បាល ៩ ងរូប
ថ្មទាំង ៥៤ នោះ សុទ្ធតែយកដៃចាប់ចាញពស់នេះឯងហាក់
ដូចជាមិនចង់ឲ្យស្ទុះទៅរួច ។ នៅខាងលើខ្លោងទ្វារ មាន
ពុទ្ធរូបថ្មប្រាំអង្គ បែរក៏ត្រូវទៅទិសខាងលិច ហើយមួយអង្គ
ដែលស្ថិតនៅចំកណ្តាលគេ មានទឹបមាសល្អស្រស់ស្រង ។
នៅសងខាងទ្វារ មានភ្នាក់រូបដ៏វិច្ឆ័យទៀត ។

កំពែងទីក្រុង គេធ្វើពីថ្មទាំងអស់ មានកំពស់ ២០ ហត្ថ
គម្រៀបថ្មយ៉ាងជិតហើយមាំណាស់ ។ នៅពីលើគ្មានស្មៅ

១- ពស់ធំនេះ បើខ្មែរគឺជា ទាត ។ ពីរ តាមភ្នាក់ភ្នាប់ស្ពានខាងកើត មាំឲ្យ
រលុងពីពស់ បានជាហោនាតខ្មែរចោ ពស់ ។

ដុះឡើយ តែនៅចន្លោះមួយដុំ ។ មានដាំដើមស្រែ ។ ឯវត្ថុ
ក្នុងនៃកំពែង ដែលមានចន្លោះពីគ្នាដល់ទៅជាង ១០០ ហត្ថ
នោះ ស្ថិតនៅជាដីជម្រាលបីដូចជម្រាលនៃភ្នំ រលីងស្អាត
ណាស់ ។ លើកំពែងដែលមានវត្ថុជាដីជម្រាលនោះ មាន
ទ្វារធំៗ ដែលបិទជិតនៅពេលយប់ ហើយបើកចំហនៅពេល
ថ្ងៃតាំងពីព្រលឹម និងមានអ្នកយាមប្រចាំការជានិច្ច ។ សត្វវត្ត
គេមិនឲ្យចូលក្នុងទ្វារនេះទេ ។ ជនណាដែលធ្លាប់មានទោស
ត្រូវគេកាត់ម្រាមជើង ក៏មិនឲ្យចូលដែរ ។ កំពែងព័ទ្ធជុំវិញ
នោះ មានជ្រុងជ្រោយល្អណាស់ ហើយនៅត្រង់ជ្រុង
នីមួយៗ សឹងមានប្រាង្គឬមួយខ្ពស់នៅប្រចាំគ្រប់ជ្រុង ។

នៅកណ្តាលទីក្រុងនេះ មានប្រាសាទមាសមួយ^(១) និង
នៅជិតខាងនេះមានប្រាង្គប្រាសាទជាង ២០ ទៀត ព្រមទាំង
មានបន្ទប់ថ្មចំនួនច្រើនរយបន្ទប់ផង ។ នៅប៉ែកខាងកើតមាន
ស្ពានមាសមួយ មានរូបគោមាស ២ ស្ថិតនៅអមខាងឆ្វេងនិង
ខាងស្តាំស្ពានមាស ។ មានព្រះពុទ្ធរូបមាស ៨ អង្គ តម្កល់
នៅតម្រៀបគ្នាចំពីក្រោមប្រាង្គសិលា ។ នៅខាងជើងប្រា
សាទមាសចម្ងាយប្រមាណជាងមួយលី មានប្រាសាទស្ពាន់
មួយទៀតដែលមានកំពស់ខ្ពស់ជាងប្រាសាទមាស គួរឲ្យគេ

១- លោក P.Pelliot ចុះសេចក្តីយល់ថាប្រាសាទនេះ គឺជាប្រាសាទចាម្ប៉ាន

គយគន់ណាស់ ។ ចំពីក្រោមប្រាសាទស្ពាន់នេះ ឃើញ
មានបន្ទប់ថ្មប្រហែលជាដប់ដែរ ។ ចេញពីនេះទៅខាងជើង
ថែមមួយលីទៀត គឺជាព្រះរាជវាំងណាស់ដែលស្តេចគង់នៅ ។
នៅក្នុងវិល្លុងដែលជាព្រះវាំងណាស់នោះ មានប្រាង្គមាសមួយ
ទៀត ។ ទំនងជាដោយហេតុនេះហើយ ដែលពួកឈ្មួញ
បរទេសតែងដំណាលថា ប្រទេសចេនឡា ថ្មីថ្មើររូងរឿង
ណាស់ ។

ចេញពីកំពែងតាមទ្វារខាងត្បូងទៅ ចម្ងាយប្រមាណជា
ជាងកន្លះលី តាមពាក្យចាមអារាមគេនិយាយថាមានចេតិយ
ល្អប្លែង^(១) សង់តែមួយយប់ ។ ផ្លូវសព្វចេតិយ ល្អប្លែង ស្ថិតនៅ
ក្រៅកំពែងខាងត្បូងជាងកន្លះលី ហើយមានបរិវេណព័ទ្ធជុំវិញ
ប្រមាណជាងដប់លី និងមានបន្ទប់ថ្មជាច្រើនរយទៀតផង ។
នៅស្រះខាងកើតកំពែងគេប្រមាណចម្ងាយដប់លី មាន
ប្រាសាទថ្មីមួយទៀត^(២) ដែលមានបរិវេណព័ទ្ធជុំវិញប្រវែង ១០០
លី ។ នៅក្នុងប្រាសាទនេះ មានព្រះពុទ្ធរូបមួយអង្គត្រង់ភ្នំ

១- តាមសេចក្តីប្រែរបស់ (P.Pelliot ថា Lou-Pan ហើយ
លោកចុះសេចក្តីយល់ថាប្រាសាទនេះគឺជា តាចិន ល្អប្លែង តាឈ្មោះប្រើជាង
រចនាក្នុងរឿងព្រេង (ដូចខ្មែរយើងនិយាយពីស្នាដៃអ្នកសាងប្រាសាទដែរ) ។
២- លោក P.Pelliot យល់ថាជាប្រាសាទចេតុណ្ណខាងលិចដែលកាត់បន្ថយ
ថា ប្រហែលជាគេប្រឡំ ជាទិសខាងកើតទៅវិញ ។

ពីស្ដាន់ ហើយមានទឹកចេញជានិច្ចពីត្រង់ផ្ចិត ហូរធ្លាក់ទៅ
ក្នុងស្រះធំមួយនៅពីខាងជើងប្រាសាទនេះ ។ នៅទិសខាង
ជើងកំពែងនគរ ចម្ងាយប្រមាណ ៥ លី មានប្រាសាទមាស
រាងបួនជ្រុង(១) និងមានបន្ទប់ជ្រាច្រើនរយ ហើយនៅក្នុង
នោះគេឃើញមានព្រះពុទ្ធរូបមាស រូបសិរីមាស រូបដំរី រូបគោ
រូបសេះនិងរត្នដៃទៀតធ្វើពីស្ពាន់ ច្រើនឥតគណនា ។

២. ដំណាក់-លំនៅឋាន

ព្រះដំណាក់ ផ្ទះនាមិនមន្ត្រី និងផ្ទះអ្នកមានទាំងអស់សុទ្ធ
តែបែរមុខទៅកើត ។ ព្រះរាជដំណាក់ ស្ថិតនៅខាងជើង
ប្រាសាទមាស និងស្ពានមាស ហើយនៅជិតមាត់ទ្វារដីមាន
បន្ទាយពីរជួរជ្រាប្រវែង ៥ ឬ ៦ លី ។ ក្បែរជ្រក់តួប្រាសាទ
កណ្តាលធ្វើពីសំណរ រាងការព្យាមទៀត សឹងប្រក់ក្បែរ
ធ្វើពីដីស្រួតពណ៌លឿង ។ សសរនិងសិរិមទ្វារសុទ្ធតែធ្លាក់ ឬ
គូររចនារូបផ្សេងៗ តែភាគច្រើនគឺរូបព្រះពុទ្ធ ។ ដំបូលទាំង
នោះល្អមើលណាស់ ។ របៀងប្រាសាទនិងថែវយ៉ាងវែង
អាចដើរបានជាផ្លូវខ្លាត់ខ្លាងហើយដំបូលនោះក៏ខ្ពស់ ។ សម្បើម

១- ទំនងជាប្រាសាទនាគតិវិញ ។

ណាស់ ។ ទីនេះ ជាកន្លែងព្រះរាជវាំងដែលស្ដេចទ្រង់
ប្រកបកិច្ចការដែនដី មានបង្អួចមាសមួយ នៅខាងស្ដាំ និង
ខាងឆ្វេងនៃកន្លែងស្ដេចតង់ប្រថាប់ មានសសរមួនជ្រុងតម្កល់
កញ្ចក់តម្រៀមគ្នាប្រមាណជាសែសិប ឬ ហាសិបបន្ទះ ដាក់
ដង្ហែតាមជ្រុងបង្អួចនេះ កំណល់ទ្រមានរូបរាងជាដំរី(១) ។

ខ្ញុំគួរគេនិយាយថា ទីត្រង់នេះ មានរបស់វៃបូក ។ ច្រើន
ណាស់ ប៉ុន្តែបំរាមតឹងតែងពេក មិនអាចអនុញ្ញាតឱ្យចូលមើល
បាន ។ ក្នុងបណ្តារបៀងវៃបូកទាំងនោះ មានការណ៍មួយថា
នៅកណ្តាលប្រាសាទ មានប្រាង្គមាសមួយ ហើយថារាល់
យប់ ស្ដេចតែងឡើងទៅជុំលើប្រាង្គមាសនោះ ។ អ្នកស្រុកគេ
មានជំនឿហើយនាំគ្នានិយាយថា នៅក្នុងប្រាង្គមាសនោះរាង
មានបិសាចមួយ បានរូបជាពស់ក្បាលប្រាំបួន(២) ។ បិសាច
នោះជាព្រះភូមិរក្សាព្រះនគរ ។ រាល់យប់ បិសាចតែងកំ
ណែងខ្លួនជាមនុស្សស្រ្តី ហើយស្ដេចត្រូវរួមផ្ដេតផ្ដិតនឹងនាង
នេះសូម្បីតែមហេសី ឬ សុំស្ម័គ្រព្រះអង្គ ក៏មិនហ៊ានចូលទៅ

១ ត្រង់នេះគឺជាបុស្សកម្ម ដែលមានសសរមួន ទំនងក្លាចំណែកដោយកញ្ចក់
ពឹងទ្រង់ធ្វើជាប្រដាប់ តែលោក ពិរ-តាកាន់ សសរថា ជាសិរិមួយ ព្រោះឃើញមាន
តែមក្របដំរីវិញ ។ ២- ពស់ក្បាលប្រាំបួននេះ គឺតារាត ព្រោះតារាតខ្មែរមានខ្លួនជា
ពស់មានចិនបាទីក្បាលតូច ឥតព្រាង ។

ក្នុងទីនោះដែរ ។ លុះដល់មជ្ឈិមយាម ទើបស្តេចចេញមកពី
នាងពស់នោះ មករួមវិក្យនឹងមហេសី ឬ ស្រ្តីស្នំដទៃទៀត
បាន ។ បើចាត់ពស់នោះមិននិមិត្តមកទេ នោះថាគ្រោះថ្នាក់
នឹងមកដល់អាយុស្តេចហើយ រឿងរ៉ាវអាត្រាភ័យនឹងកើតឡើង ។
បើស្តេចមិនបានយាងចូលទៅទីនេះមួយយប់ណាហើយពេល
នោះអពមង្គល និងពិតជាកើតឡើងក្លាយមិនខានដែរ ។

បន្ទាប់មក ដំណាក់ព្រះញាតិវង្ស ឬលំនៅនាមិន-មន្រ្តី
ធំៗ សង់យ៉ាងធំទូលាយស្តុកស្តម្ភឬក៏ផ្ទះអ្នកស្រុកសាមញ្ញៗ
ផ្ទះទាំងនោះសុទ្ធតែប្រក់ស្លឹក មានតែផ្ទះអ្នកធំ និងវិហារទេ
ដែលប្រក់ក្បឿង ។ ហើយទំហំផ្ទះទាំងនោះត្រូវសង់ទៅតាម
លំដាប់យសសក្តិវន្តស្នំផ្ទះផង ។

ចំណែកផ្ទះប្រជារាស្ត្រវិញ សុទ្ធតែប្រក់ស្លឹក (ឬស្បូវ)
គេមិនហ៊ានប្រក់ក្បឿងទេ ដទំហំសោត សង់ទៅតាមធនធាន
ខ្លួន តែមិនហ៊ានសង់ខ្ពស់លំដាប់អ្នកធំឡើយ ។

៣. សម្លៀកបំពាក់ និង គ្រឿងអលង្ការ

អ្នកស្រុកទាំងអស់ ចាប់គាត់ពីស្តេចចុះទៅ ទាំងស្រី
ទាំងប្រុសសុទ្ធតែប្លង់សាក់ទាំងអស់ ហើយគេលែងខ្លួនទេ

ស្អាត មានតែសំពត់មួយផ្ទាំងតូចវណ្ណជុំវិញខ្លួន របៀបគេ
ចងពូង ហើយបើត្រូវការចេញទៅណាមកណា គេយកកំ-
ណាត់មួយផ្ទាំងទៀតធំជាងមុន មករុំស្រោមថែមពីលើ ។ ការ
ស្លៀកពាក់នេះ មានលក្ខខណ្ឌទៅតាមឋានៈទៀត ។
ព្រះពស្ត្ររបស់ស្តេច មានតម្លៃជាមាសបីឬបួនតម្លឹង គឺល្អ
ដាច់ពីសម្លៀកបំពាក់អ្នកផងទាំងពួង ។ អ្នកស្រុកនេះ ចេះ
ត្បាញសំពត់ប្រើហើយ តែមានប្រើសំពត់មកពីស្រុកសៀម
និងចាម្បូផងដែរ ។ សំពត់ពិសេសមកពីបស្ចិមប្រទេសដែល
មានសាច់មីដូល្ល មានតែស្តេចទេដែលមានប្រើ គឺជាសំពត់
ផ្កាសរសៃស្បែកឆ្មារ ។ ស្តេចពាក់មកុដមាស បើជួនកាលមិន
ពាក់មកុដទេ គឺពាក់ក្រមងផ្កាដូចជាផ្កាមិះជាដើម ពីទុជុំវិញ
ព្រះសិរ ។ នៅលើកំពូលព្រះកេស មានស្លៀកសក់ដាំក្បួង
ពេជ្រយ៉ាងធំទៀតផង ។ គ្រាន់តែគ្រឿងអលង្ការ ដែល
ពាក់នៅនឹងព្រះបាទនិងព្រះហស្ត មានចម្លងដល់ទៅជាងបី
នាឡិ ។ នៅគ្រប់តែប្រមាមមានពាក់ចិញ្ចៀនដែលមានដាំ
ពេជ្រភ្នែកឆ្មារ ។ បាតព្រះហស្ត និងបាតព្រះបាទមានលាប
ពណ៌ក្រហម ហើយនៅពេលដែលទ្រង់យាងចេញមកក្នុងៗ
តែងកាន់ព្រះខ័នមាសមួយជានិច្ច ។

ចំណែកប្រជារាស្ត្រវិញ មានតែស្រ្តីគេទេ ដែលអាច

លាបថ្នាំក្រហមនៅបាតដៃបាតជើងបាន ឯប្រុសៗមិនហ៊ាន
លាបទេ ។ ព្រះញាតិវង្ស និងមន្ត្រីធំៗអាចប្រើកំណាត់ផ្កា
រម្ងើលៗ បាន ឯមន្ត្រីធម្មតា ប្រើបានតែគ្រឹមផ្កាចុងដាយ
ប៉ុណ្ណោះ ចំណែកវាស្រួលសាមញ្ញ បើស្រីៗ អាចប្រើសំពត់ផ្កា
បានខ្លះដែរ ។

ជនជាតិចិនដែលទើបនឹងមកដល់ប្រទេសនេះថ្មីៗ ទោះ
បីប្រើសំពត់មានផ្កានៅជាយទាំងសងខាង ក៏គេមិនថាអីដែរ
ព្រោះគេសន្មតថាជាកូនមិនទាន់ដឹងទំនៀមស្រុកហោរា ពួក
ង៉ាន់ទីង ហ៊ី ឆា (មិនដឹងភាសា?) ។

៤. អំពីមន្ត្រី

ប្រទេសនេះមានរដ្ឋមន្ត្រី មេទ័ព និងហោរា ហើយមន្ត្រី
ក្រោមពីនោះ មានច្រើនឋានៈទៀត ដូចជានៅប្រទេស
ចិនដែរ បែកគ្នាតែឈ្មោះហៅ ។ មន្ត្រីទាំងនេះភាគច្រើន
ជាកូនពង្សរបស់ស្តេច បើមានអ្នកក្រៅចូលធ្វើជាមន្ត្រីផង
ទាល់តែអ្នកនោះយកកូនទៅថ្វាយឲ្យធ្វើជាស្តេច ។ ការធ្វើ
សំណើរំរើនមន្ត្រីទាំងនោះ គេសម្គាល់តាមគ្រឿងវៃហាមតាម
ឋានៈ ។ អ្នកធំជាងគេអង្គុយលើគ្រែស្តុកមាស មានបាំង

ក្តស់ដងមាសបួន ។ អ្នកបន្ទាប់មកទៀតគ្រែស្តុកមាសក្តស់
ដងមាសពីរ ចុះមកទៀតមានគ្រែស្តុកមាសដែរ តែក្តស់ដង
មាសមួយ ។ អ្នកតូចមកទៀតគ្រែស្តុកប្រាក់ មានក្តស់ដង
មាសមួយ ។ អ្នកតូចបន្តមកចេះតែថយមកក្តស់ដងមាសតែ
មួយ រួចក្តស់ដងប្រាក់មួយ ឥតមានគ្រែស្តុក ។

ចំពោះមន្ត្រីដែលត្រូវជិះគ្រែស្តុកប្រាក់ និងក្តស់ដង
មាសមួយឡើងទៅ សុទ្ធតែហោរាថា ហ៊ី ឆេង (ប្រគេង) ឬ
អាំ ឆេង (អម្ពុង?) ។ អ្នកដែលមានតែក្តស់ដងប្រាក់ ហៅ
ថា “ ស៊ីឡាត់ទី ” (ស្រីស្ទិន?) ។ ក្តស់នោះ គេយក
សំពត់ជាតិស្នូតដែលធ្វើមកពីប្រទេសចិនពាស ហើយទម្ងាក់
ចុងរំកាយចុះសឹងដល់ដី ។ ឯឆ្នីត្រតាំងយូរ គេយកសំពត់ស្នូត
ពណ៌ខៀវមកពាស ហើយទំលាក់រំកាយខ្ទឹបខ្ទួតដែរ រួចយក
ប្រេងមកលាបយ៉ាងរលើបទៀតផង ។

៥. អំពី លទ្ធិសាសនាបីបែប

អ្នកចេះដឹង (ពួកព្រាហ្មណ៍?) គេហៅថា ចាន់យាប(១)
លោកសង្ឃគេហៅថា ឡូតូ(២)ពួកតាបសគេហៅ ចាន់ស៊ីទី(៣)។

១ តាមសេចក្តីប្រែរបស់លោក pelliot ថា ចាំយី ។ ពាក្យនេះទំនងជាមកពី
ពាក្យ “បណ្ឌិត” ។ ២ លោកសង្ឃខាងពុទ្ធសាសនា ប្រហែលមកពីពាក្យចោត ។
៣ លោក pelliot ប្រែថា ចាន់ស៊ី ។ ប្រហែលមកពីពាក្យ “បស្ចៈ” ឬ
“បស្សៈ” ។

ដែលហៅថា ឆ្មាំឃាប នេះ មិនដឹងជារៀនពីកន្លែងណា
ទេ ខ្ញុំមិនដែលឃើញសាលា ឬ ទីកន្លែងរៀនសោះ ខ្ញុំឃើញ
តែប្រកួតនេះឯងដែលស្លៀកពាក់ដូចតែជនធម្មតាដែរ ប៉ុន្តែ
មានប្លែកក្រុងពាក់អំបោះសវេញមួយខ្សែនោក ហើយអំបោះ
នេះ ពាក់ជាប់នឹងក អស់មួយជីវិត ។ គេតែងរើសយកពួក
ឆ្មាំឃាប នេះឯង ធ្វើជាមន្ត្រី ព្រោះគេទុកជាអ្នកចេះដឹងជាន់
ខ្ពស់ហើយ ។

ចំណែកលោកសង្ឃវិញ ការព្រះកេស ក្រុងចំរពណិ
លៀងបញ្ចេញស្នាខាងស្តាំ ហើយនិមន្តដោយផ្ទៃដីទេ ឥត
ពាក់ស្បែកជើងឡើយ ។ ព្រះវិហារមួយ គេអនុញ្ញាតឱ្យប្រក់
ក្បៀងបាន ហើយនៅកណ្តាលព្រះវិហារនោះមានតម្កល់ព្រះ
ពុទ្ធរូប មួយព្រះអង្គ ដែលមានភិកភាគ ដូចជាព្រះសក្យមុនី
ដែរ(១) គេហៅថា “ពុតឡែ” លាបលនពណិក្រហម ដោយ
គេយកដីសមកស្ករធ្វើហើយលាបពណិផ្សេងៗ គ្មានភិកភាគ
អ្វីក្រៅពីនេះទេ ។ មានព្រះពុទ្ធរូបតូចៗ ច្រើនអង្គទៀតមាន
ព្រះភក្ត្រមិនដូចគ្នាទេ ច្រើនតែកសាងអំពីស្ពាន់ ហើយគ្មាន
ជួង ស្ករ រគាំង ទង់អ្វីទាំងអស់ ។ ព្រះសង្ឃគ្រាន់ត្រីសាច់

១- តាមបរិយាយនៃ គេទៀត មានព្រះពុទ្ធវិរអង្គ គឺព្រះពុទ្ធដើមទោមនស្សតិ
ទាម “អាមិតាសៈ” និងព្រះពុទ្ធដែលគ្រាន់ដឹងនៅស្ថានទុស្សនាប (សក្យមុនី) ។

បាន តែមិនគ្រាន់ស្រាទេ ហើយគេអាចរៀបម្ហូបត្រីសាច់
ទាំងនេះថ្វាយព្រះដង ។ ក្នុងមួយថ្ងៃលោកនិមន្តទៅចំណូលបាន
ពីផ្ទះបាសកតែមួយដងទេ ហើយគ្មានរៀបដណ្តាំស្ករនៅក្នុង
វត្តឡើយ ។ លោកគ្រាន់មួយដងក្នុងមួយថ្ងៃ ។

ធម៌ដែលលោកសូត្រមានច្រើនណាស់ គេចងក្រងនៅ
នឹងស្លឹកកាលព្រឹក្ស(១) ដិតស្នាមអក្សរពណិខ្មៅ តែមិនមែន
សរសេរដោយដក់ឬខ្មៅដុសឡើយ ។ ខ្ញុំមិនដឹងគេសរសេរ
ដោយអ្វីទេ(២) ។ គេមានយកត្រៃស្នែង និងក្តួលវង់មាស
ឬដងប្រាក់ មកសែងមកបាំងលោកសង្ឃដែរ ព្រោះស្តេច
តែងពិគ្រោះនឹងព្រះសង្ឃ ចំពោះបញ្ហាណា ដែលធំៗ របស់
ស្រុកទេស ។ ប៉ុន្តែពុំឃើញមានដូនជីនៅក្នុងវត្តទាំងនោះទេ។

រីឯពួកតាបសដែលហៅ ឆ្មាំស៊ីទី នេះ ស្លៀកពាក់ជាអ្នក
ស្រុកធម្មតាដែរ តែមានជួតក្បាលកំណាត់ពណិសឬពណិ
ក្រហម របៀបដូចពួកស្រីតារតា នៃជាតិម៉ុងហ្គោលដែរ តែ
ទាបជាងបន្តិច ។ ពួកនេះ មានវត្តដូចព្រះសង្ឃពុទ្ធសាសនា

១- បានជាខ្ញុំច្រែចាំ កាលព្រឹក្ស ព្រោះពាក្យដើម គេគុំទាន់បញ្ជាក់ឡាន់ថា
ស្លឹកក្រហមឡើយទេ ។ ២- ការពិតគេចារដោយដៃគេទេ ហើយយកត្នុង
លាយច្រេងមកលុប ទើបបានជាស្នាមខ្មៅនេះ ។

នាវែវ តែមានទំហំតូចជាង ។ លទ្ធិពួកតាបសនេះ គ្មាន
ឥទ្ធិពលខ្លាំងដូចសាសនាព្រះពុទ្ធចេ ។ ពួកនេះគេគោរពចំ
ពោះវត្ថុមួយដុំធំ (១) ដូចជួបអ្នកតាព្រះស្រុក ដូច្នោះវែវ ។
ប្រភពក្តី របៀបប្រតិបត្តិនៃពួកនេះក្តី ខ្ញុំពុំបានដឹងទេ ។ ពួក
នេះមានដូនជី ហើយវិហារក៏ត្រូវអនុញ្ញាតឱ្យប្រក់ក្បែរបាន
ដែរ ។ ពួក ជានិមិត្ត មិនបរិភោគរបស់អ្នកដទៃទេ ហើយមិន
បរិភោគនៅចំពោះទិសាគារណៈផង ហើយមិនសេពសុរាជា
ដាច់ខាត ។ ខ្ញុំមិនដែលឃើញតាបសសូត្រធម៌ឬក៏ធ្វើអំពើអ្វី
ជាប្រយោជន៍អ្នកដទៃទ្វាស់និងវត្ថុកម្ពុជណាឡើយ ។

ចំណែកក្មេងៗកូនអ្នកស្រុកវិញ ដែលត្រូវការរៀនសូត្រ
គេតែង យកទៅទុកដាក់រៀនជាមួយព្រះសង្ឃហើយបួសជា
សង្ឃផង លុះដល់អាយុច្រើនក៏វិលត្រឡប់មកកាន់ជីវភាពជា
ជនធម្មតាវិញ ។ ឯការល្អិតល្អន់ជាងនេះទៅទៀត ខ្ញុំមិនបាន
ដឹងឱ្យច្បាស់លាស់ឡើយ ។

៦. អំពីអ្នកស្រុក

តាមទម្លាប់របស់ពួកមនុស្សដែលមិនទាន់ស៊ីវិល័យ ច្រើន
តែមានរូបលោមខ្មៅគម្រឹងគម្រាំង មិននិយមទៅនៅលើកោះ
ដែលសម្បូរណិដោយទឹកទេ ចូលចិត្តតែនៅក្នុងភូមិឆ្ងាយដាច់

១- លោក Pelliot ចុះសេចក្តីយល់ថា ជា លិង្គ ។
24

ស្រុំយាលពីគេ ។ ចម្លាប់របបនេះជាភាពពិតណាស់ ។

ចំណែកស្រ្តីក្នុងរាំងឬ ស្រ្តីក្នុងត្រកូលថ្មីវិញមានសាច់
សដូចចាន ព្រោះតែគេមិនងាយប្រចះនិងកំដៅថ្ងៃឡើយ ។
តាមធម្មតាទាំងស្រី ទាំងប្រុស គ្មានស្បែកដណ្តប់អ្វីក្រៅពី
សំពត់មួយផ្ទាំងរុំតែភ្ជាប់និងចង្កេះនោះទេ ។ គេដែលងខ្លួនទុក
ដើមទ្រូងនៅកណ្តាលវាល ឯសក់ចុង ជើងទេ គ្មានស្បែក
ជើងឡើយ ទោះជាស្រ្តីមហេសីស្តេចក៏ដោយ ។

ព្រះមហាក្សត្រមានមហេសីប្រាំអង្គ ក៏អគ្គមហេសីមួយ
និងមហេសីសាមញ្ញបួនប្រចាំទិសធំទាំងបួនវែវ ។ ចុះពីនោះ
បក ខ្ញុំឮថាមានស្រ្តីស្នំ បួនពាន់ ឬប្រាំពាន់នាក់ ហើយមាន
ចែកជាជាន់ថ្នាក់ និងមិនឱ្យចេញដើរទៅណាមកណាផ្តេស
ផ្តាស់ឡើយ ។ ខ្ញុំចូលទៅក្នុងរាំងពេលណា ក៏ឃើញស្តេច
ខ្មែរចេញមកជាមួយអគ្គមហេសី ហើយគង់ប្រថាប់នៅក្នុង
ស៊ុមមាស (១) នាវែងកណ្តាលធំទូលាយ ។ ចំណែកមន្ត្រី
អ្នកក្នុងរាំងវិញ នាំគ្នាទៅអង្គុយក្នុងថែវព័ទ្ធជុំវិញតាមលំដាប់
ថ្នាក់យសសក្តិរៀងខ្លួន ហើយនាំគ្នាលបមើលពីក្រោមស៊ុម
មាសនោះមក ។ ខ្ញុំបានចូលទៅឃើញម្តង គឺឱ្យតែនរណា

១ ស៊ុមមាសនេះហើយ ដែលយើងស្គាល់ម្តងមកហើយ ហើយយើងសន្មតថា
ជាមន្ត្រីដែលជាទីប្រថាប់ក្នុងព្រះបរមរាជវាំង ។

មានកូនក្រមុំល្អ ច្បាស់ជាគ្រូគេហោរាទូនាំចូលទៅក្នុងរាំង ។
ពួកស្រីនៅខាងក្រោយនេះ ដែលដើរច្រវាក់ចេញចូលបម្រើ
គេហោរាថា “តាំងកេឡាង” (ស្រីដ្ឋាន?) ។ ពួកនេះមានចំនួន
មិនតិចជាងមួយពាន់ ឬពីរពាន់នាក់ទេ តែអាចយកប្តីរស់នៅ
ជាមួយអ្នកធម្មតាបាន ។ ស្រ្តីទាំងនេះសុទ្ធតែគោរសក់ពីលើ
ថ្ងាស់បន្តិច ហាក់ដូចជាពួកអ្នកបើកផ្លូវទឹកនៅស្រុកចិនខាង
ជើង ហើយគេលាបជាតិហិដ្ឋាលនៅត្រង់ជើងសក់ក្បែរកុម្ម
ត្រចៀកទាំងសងខាង ។ នេះហើយជាសញ្ញាសម្គាល់ពួក
តាំងកេឡាង ឬ ផេនតាឡាង គឺមានតែពួកនេះហើយដែល
អាចចូលក្នុងរាំងបាន ឯអ្នកថយថោកពីនេះទៀត ចូលទៅ
កាន់ផ្លូវខ្វែងខ្វាត់ខាងក្រោមប្រាសាទនោះមិនបានទេ ។

ស្រ្តីអ្នកភូមិធម្មតា ក៏ប្តឹងសក់ដែរ ប៉ុន្តែគ្មានសៀតសៀត
សក់និងកុបតែងលំអលើសក់ក្បាល ឬ លំអមុខឡើយ ។ នៅ
ក៏ដៃ មានពាក់កងមាស នៅនឹងម្រាមដៃ មានពាក់ចិញ្ចៀន
មាស ។ ម្យ៉ាងទៀត ពួកផេនតាឡាង និងអ្នកនៅក្នុងរាំង
ទាំងប្រុសទាំងស្រី សុទ្ធតែលាបប្រេងក្រអូបដែលផ្សំធ្វើឡើង
ពីជាតិលើក្រអូប និងក្រលៀនប្រើស ។

គ្រប់គ្រួសារទាំងអស់សុទ្ធតែគោរពប្រណិបតន៍ព្រះពុទ្ធ ។
ក្នុងប្រទេសនេះ មានមនុស្សស្រីភេទខ្លះស្អាតៗ រាល់

ថ្ងៃតែងដើរជាក្រុមដប់នាក់ ឬលើសពីនេះ ទៅពាសពេញទី
ផ្សារជាញឹកញយណាស់មានបំណងទាក់ទងពួកចិន។ ដូរយក
របស់មានតម្លៃ ដែលជាទម្លាប់មួយមិនល្អ មិនថ្លៃថ្នូរសោះ ។

៧. អំពីស្រ្តីសម្រាលកូន

ស្រ្តីអ្នកស្រុកនេះ ក្រោយដែលសម្រាលកូនរួចទៅ គេ
យកបាយក្តៅប្រឡាក់លាយរំលិល ហើយញាក់ចូលទៅក្នុង
ទូរមាស លុះដល់បានប្តូរយប់មួយថ្ងៃ ទើបគេយកចេញមក
វិញ ។ ការធ្វើដូច្នោះ ជាហេតុនាំឲ្យមិនសូវមានជម្ងឺ និងឲ្យ
បានរួមទូរមាសតូចដូចជាស្រីត្រប៉ុន្តែផង ។ កាលខ្ញុំទើប
នឹងដឹងរឿងនេះដំបូង ឆ្ងល់ថា ក្រែងមិនពិតដូច្នោះទេដឹង ?
ព្រោះថា បើបានជាមានប្តីនិងមានកូនទៅហើយ ចុះបើចង្កាច
គេដឹងរឿងនេះទៀត ? ប៉ុន្តែនៅនឹងផ្ទះដែលខ្ញុំសំណាក់នៅ
មានស្រីម្នាក់សម្រាលកូន ដែលជាហេតុនាំឲ្យខ្ញុំដឹងរឿងនេះ
ច្បាស់ណាស់ : នៅក្រោយពេលសម្រាលកូនហើយ មួយថ្ងៃ
ទៀត ស្រីនោះពកូនខ្លីទៅបុជទឹកទន្លេ ដែលជាការចាំឲ្យ
មិនដែលជួបប្រទះទេ ។

នៅពេលដែលខ្ញុំទៅជួបនឹងគេម្តងណា គេតែងពោល

ថា ស្រីស្រុកនេះក្រសែដោយកាមតណ្ហាណាស់ ។ ក្រោយ
ពេលដែលសម្រាលកូនហើយមួយថ្ងៃ ឬ ពីរថ្ងៃប៉ុណ្ណោះ គេក៏
រួមដំណេកជាមួយប្តីទៀតហើយ ។ បើប្តីនោះបំពេញចំណង់
ខ្លួនមិនបានទេ នឹងត្រូវគេបោះបង់ចោលដូចពួកប្តីមួយគេង (១)
មិនខាន ។ ប្រសិនបើនោះមានគុរៈទៅស្រុកឆ្ងាយអស់ពេល
ច្រើនយប់ ចាប់ពីដប់យប់ឡើងទៅ ច្បាស់ជាត្រូវប្រពន្ធស្តី
ឱ្យថា “ខ្ញុំមិនមែនស្រីខ្មោចទេ តើឱ្យខ្ញុំដេកម្នាក់ឯងម្តេចនឹង
បាន?” ។ ខ្ញុំថាមានស្ត្រីច្រើនណាស់ក្សោទុកសេចក្តី
បរិសុទ្ធរបស់ខ្លួន ។ ស្រីៗច្រើនតែឆាប់ចាស់ណាស់ ពីព្រោះ
តែគេឆាប់មានប្តី ឆាប់មានកូនពេក ។ មនុស្សដែលមាន
អាយុ ២០ ឬ ៣០ គឺប្រហែលគ្នានឹងជនជាតិចិនដែលមាន
អាយុ ៤០ ឬ ៥០ ឆ្នាំដូច្នោះដែរ ។

៨. អំពិស្ត្រីក្រមុំ

ពួកនពុក មួយដែលមានកូនស្ត្រី តែងឱ្យពរកូនថា “សូម
ឱ្យឯងទៅអនាគតបានជាស្រីដែលមានប្តីវាវែងពាន់” (២) ។

កូនស្ត្រីក្នុងគ្រួសារអ្នកមាន ចាប់ពីអាយុ ៧ ទៅ ៩ ឆ្នាំ

១- ប្តីមួយគេង ឃី ខែ ប្រែថា មន្ត្រីទិញ គឺពួកដែលគេទិញដាច់ មិនឱ្យទៅទេ
មានប្រពន្ធក្នុងឡើយ ។ ២- ពរនេះ ជាមធ្យមនាមនៃស្រីឱ្យច្រើន ដូច
ធម្មាប្បក្កត្តយ - ពួង បើមានកូនក្រមុំ គេឱ្យដេកនៅផ្ទះបាយ ទុកឯកាលពេល
យប់ឱ្យកំឡោះទៅស្នាក់លេងផ្ទះ ។

គ្រួសារអ្នកក្រខ្សត់រហូតដល់អាយុ ១១ ឆ្នាំ គេនិយមលោកប្តី
សមរម្យបើកមុខកូនស្រីហៅថា ឆិនថាន់ (១) ។

ពិតនេះ រាជការដាក់កម្រិតឱ្យធ្វើមួយឆ្នាំម្តង នៅក្នុងខែ
ដែលត្រូវនឹងខែទី ៤ របស់ចិន ដោយរើសយកថ្ងៃណាមួយ
ធ្វើតែម្តង ។ អ្នកមានកូនស្រីដែលត្រូវធ្វើពិធីនេះ តោងជម្រាប
រាជការជាមុន ហើយអ្នករាជការ គេក៏ឱ្យទៀនតំមួយដើម
មកទុកមុន និងមានគូសគំនូសមួយជាក់ណាស់សញ្ញាផងថាដល់
ពេលយប់ធ្វើពិធីនេះ បើដុតទៀនអស់ក្រឹមតន្តាក់នោះហើយ
ត្រូវចាប់ពិធី ឆិនថាន់ ឡើង ។

នៅមុនពេលដែលធ្វើពិធីនេះមួយខែ ឬ កន្លះខែ ឬ ដប់ខែ
នពុកមួយ ត្រូវព្រើសរើស លោក ឬ តាបសណាមួយ ប្រ-
កាន់ទុកជាមុន ទោះបីនៅវត្តណាក៏ដោយ ក៏តែងតែមានគេ
ទៅនិមន្តដែរ ។

លោកត្រូវរង្គំណាដែលសំខាន់ៗ ជាងគេ តែងតែត្រូវ
ពួកមន្ត្រី ឬ អ្នកមានគេនិមន្តទុកអស់ហើយ វាអ្នកក្រ ពុំអាច
ព្រើសរើសរកលោកបានតាមចំណង់ឡើយ ។ មន្ត្រី ឬ អ្នក
មាន គេបូជាលោកនូវសុរា អង្ករ កំណាត់សំពត់ ស្នាម
និងគ្រឿងប្រាក់យ៉ាងច្រើនរហូតដល់ទៅ ១០០ រៀលប្រក់ផង

១- ឆិនថាន់ ទេ មិនដឹងជាអាក្យដើមមាតិ រកប្រែឱ្យបានយល់ច្បាស់ពុំបានឃើញ ។

ហើយមានតម្លៃប្រមាណមិនតិចជាងសាច់ប្រាក់ចិន ២០០ ឬ ៣០០ តម្លឹងឡើយ ។ អ្នកមានរបស់របរតិច ក៏គង់ ៣០-៤០ ឬ ១០-២០ អម្រែកដែរ ។ ដូច្នោះ គ្រួសារអ្នកក្រសួងរង់ចាំ ដល់កូនស្រីអាយុ ១១ ឆ្នាំទើបចាប់ធ្វើពិធីនេះ មកពីពិបាករក របស់របរទាំងនេះឯង ។

មានអ្នកខ្លះ គេជួយលុយដល់កូនអ្នកក្រឡធ្វើពិធីនេះដែល គេទុកជាការសាងកុសលមួយដែរ ។ ក្នុងមួយឆ្នាំ លោក ឬ តាបសមួយអង្គ អាចទទួលនិមន្ត ធ្វើពិធីនេះ ឲ្យក្មេងស្រី បានតែមួយនាក់ទេបើលោកយល់ព្រមនឹងអ្នកណាមួយហើយ ពិនអាចទទួលអ្នកដទៃទៀតបានទេ ។

នៅពេលយប់ដែលធ្វើពិធីនេះ គេមានរៀបចំគ្រឿងស៊ី ផឹកនិងភ្លេងភ្លាក់ទ្រហឹងរឹងរកង ។ ក្រៅពីការរៀបចំញាតិមិត្ត ពិតត្រាយ គេមានសង់ធ្វើជារោងមួយ តប្បល់រូបមនុស្ស រូប សត្វដែលសួនធ្វើអំពីដី ។ អ្នកមានយសសក្តិ ធ្វើរូបនេះដល់ ទៅជាងដប់ រាអ្នកហោចមក ក៏មានបី ឬបួនដែរ ។

ចំពោះអ្នកដែលទាល់ក្រខ្លាំងវិញ គ្មានធ្វើរូបនេះទេ គិត តែរៀបពិធីតែម្តងទៅ លុះដល់គ្រប់ពេលប្រាំពីរថ្ងៃ ទើបគេ រុះរោងនោះចេញ ។ នៅយប់ដែលធ្វើពិធីនោះទៀត គេយកវ្រែកស្នែងទៅនិមន្តលោក ហើយបាំងក្តួល និងលេង

ភ្លេងដៃភ្លេងនាំយកមក ។ គេមានកូនតូចពីរដូចវ្រែកស្នែងដែរ ដែលបិទបាំងលំអដោយវ្រែកពណ៌ភ្នំព្រាល ។ តូចមួយ សម្រាប់ឲ្យកូនស្រីនោះអង្គុយ ឯតូចមួយទៀត សម្រាប់លោក ឬតាបសគង់សូត្រធម៌ តែខ្ញុំមិនដឹងជាលោកសូត្រអ្វីឡើយ ។ ពេលនោះភ្លេងក៏ប្រគុំពួកកងវតងដែរ ។ ខ្ញុំថ្មោយប់នេះគ្មាន ត្រកាលអ្វីទេ គ្រាន់តែដឹងថា ដល់ពេលវេលាក្លាយ លោកឬ តាបសនោះក៏ចូលទៅក្នុងបន្ទប់ ជាមួយកូនស្រី ហើយលូកវ្រែក របស់លោកផ្ទាល់ទៅយករបស់កូនស្រី ដាក់ទៅក្នុងស្រា(១) ។ ខ្លះថាឥតម្តាយ និងញាតិមិត្ត យកទៅផ្គុំគន្លឹងថ្ងាស់ ឬ មុខ រៀងខ្លួន ។ ខ្លះទៀតថា យកមកភ្ជួរគ្រប់គ្នា ហើយខ្លះថា លោកក៏រួមវឹកជាមួយកូនស្រីក្នុងពេលនោះ តែខ្លះថា ឥតមាន ទេ ។ រឿងនេះ គេមិនឲ្យពួកចិនបានឃើញផ្ទាល់ទេ ហេតុ នេះ ទើបខ្ញុំមិនអាចបានដឹងនូវការពិតឡើយ ។

លុះដល់ពេលទៀបភ្លឺទើបគេដៃភ្លេងលោកដោយ វ្រែកស្នែង

១- ត្រង់នេះ អត្ថបទដើមកំណើនយាយមិនច្បាស់សេចក្តីដែរ យើងប្រែឲ្យនាំឲ្យត្រឹម តាមឃ្លាដើមថា: 親以手去其童納之酒中 ។ ត្រង់នេះ លោក Pelliot ប្រែថា: Il la déflore avec la main et recueille ses prémices dans du vin ។ អ្នកបកប្រែសុំបញ្ជាក់ថា: រឿងកំពុងភ្លេងនេះ កុំដែលពួកអង្គុយខ្លួនទេ ប៉ុន្តែយើងប្រែតាមតែអត្ថបទ ដើមប៉ុណ្ណោះមិនហ៊ានបំបាក់ចោលឡើយ ។

មានភ្លេងនិងបាំងក្នុង ឆាយកទៅវិញ ហើយគេយករបស់
ល្អៗ មានព្រៃពណ៌ជាដើម ទៅធ្វើជាថ្នល់យកកូនស្រី
នោះមកវិញ ។ បើពុំធ្វើដូច្នោះទេ កូនស្រីនេះ មិនអាចយកទៅ
ឲ្យមានប្តីដទៃទៀតបានឡើយ ព្រោះនៅជាកម្មសិទ្ធិរបស់
លោកនោះឡើយ ។

ពេលដែលខ្ញុំបានឃើញរឿងរ៉ាវនេះ គឺនៅថ្ងៃ ៦ ខែ ១៤
នៃឆ្នាំ គេងអ៊ិន = 丁酉 ក្នុងរដូវកាលស្តេច តាយគេង (គ.ស.
១២៩៧) ។

នៅពេលដែលមុនធ្វើពិធីនេះ កូនស្រីត្រូវនោះដេកក្នុង
បន្ទប់ជាមួយឥពុកម្តាយ លុះដល់ធ្វើពិធីនេះរួចហើយ កូនស្រី
ត្រូវបែកទៅដេកបន្ទប់ដទៃ ហើយនាងចង់ទៅដេកកន្លែង
ណាក៏បាន តាមចិត្តចង់ឥតមាននរណាតាមមើលគយហួរ
ឡើយ ។

ចំពោះរឿងរៀបអាពាហ៍ពិពាហ៍វិញ ពិតមែនតែមាន
តម្រូវឲ្យជូនលុយកាក់ជាច្រើន ប៉ុន្តែគេមានអនុគ្រោះច្រើន
ដែរ ។ មានខ្លះគេអាចដេកនៅរូបរីកនិងគ្នាជាមុនទៅហើយ
ទើបរៀបការជាប្រកាយក៏បាន ។ តាមប្រពៃណីគេមិនមាន
ចាត់ទុកការណ៍នេះជាការគួរខ្មាសរៀនឬជាចម្លែកឡើយ ។
នោយបំផែលធ្វើពិធី “ ភិនថាន ” នោះ ជូនកាលនៅតែ

តាមផ្លូវឬយមានដល់ទៅដប់ផ្ទះនោះ រៀបធ្វើពិធីនេះ ។ នៅ
តាមទីក្រុង អ្នកណាហ៊ានដើរកាត់ហ្នូងពិធី ពីមុខលោក
ឬតាបសទាំងនេះ ច្បាស់ជារង្វេងរង្វាន់ផ្លូវហើយ ណាមួយ
ពួកគេកងស័ក្តស្នូរភ្លេងគ្មានចន្លោះគ្រប់ណាទេ ។

៩- អំពិទាសាទាសិ

គេសុទ្ធតែទិញបន្តស្បៀង(១) យកមកបង្ហូរធ្វើជាទាសា
ទាសិ ។ អ្នកដែលមានច្រើន គឺទាសាដល់ទៅជាងមួយរយ
នាក់ ឯអ្នកដែលមានតិច ក៏ត្រឹមដប់ ប្តែនាក់ដែរ លើក
លែងតែអ្នកក្របំពុតទើបគ្មានសោះ ។

ចំណែកបន្តស្បៀងទាំងនោះ គឺជាអ្នករស់នៅក្នុងព្រៃភ្នំ
មានជារាងរូបគូលមួយហោរាអាចោរ “ ខុខ ” (២) (៧៧?) ។
ពួកនេះបើមកនៅកន្លែងណាហើយ មិនហ៊ានចេញដើរទៅ
ណាប្រកាផ្ទះឡើយ ។ ពួកអ្នកស្រុកក្រុង គេឈ្មោះគ្នា គេ
ដេរគ្នាថា “ ឯខុខ ” ដូច្នោះ គេខឹងខ្មាំងណាស់ ព្រោះទុក
ជាការមើលងាយយ៉ាងធ្ងន់ ។ ភ្លេងៗ មានកម្លាំងពេញ គេ

១- បន្តស្បៀងនេះ គឺពួកអ្នកស្រុកដើមដែលរស់នៅជាប់ ព្រៃមិនទាន់បានទទួល
សិរីរុងរឿង គេកៀរទៅបំបែកលក់ ។
២- ឈោង Pelliol គឺសន្តិដានថា ពាក្យនេះមកពី “ ពង ” ដែរ ហើយអះ
អាងថាពាក្យដែលមានតាមសម្លេងចិនក្នុងសត្រូវទី ១៣ ។

លក់បានតម្លៃមួយរយ “ប្លូរ” (១) បើចាស់ៗ ខ្សោយកម្លាំង
បានតែសាមសិប ឬសិបសិបទេ ។

ពួកនេះ គេឲ្យនៅតែក្រោមផ្ទះ លុះត្រាមានការប្រើចាំ
បាច់ទើបគេអនុញ្ញាតឲ្យឡើងលើផ្ទះ ហើយត្រូវឲ្យលុតជង្គង់
លើកដៃសំពះគេសិន ទើបអាចរើរចូលក្នុងផ្ទះបាន ។ គេហៅ
ម្ចាស់គេថា ឆ័យ (២) ហៅម្ចាស់ស្រីថា មី (៣) ។ ប្រសិនបើ
មានកំហុសត្រូវគេវាយដំវិញ ពួកនេះ សុខចិត្តប្រុងប្រយ័ត្ន
បណ្តោយឲ្យគេវាយតាមចិត្ត មិនហ៊ានរើបម្រះឡើយ ។ ពួក
នេះស្រី-ប្រុស គេយកតែគ្នាគេជាប្តី-ប្រពន្ធ គ្មានសិទ្ធិយកអ្នក
ដទៃឡើយ ។ បើមានពួកចិនទៅនៅស្រុកនោះយូរ ល្ងាច
រួមរីកជាមួយស្រ្តីពួកនោះ ដោយការស្រែកប្បន្តកាមគណ្តា
ហើយម្ចាស់គេទាន់ នោះអ្នកដទៃដែលឲ្យចិននេះរងអង្គុយ
ជាមួយគេហើយ ព្រោះខ្លួនល្ងាចលាក់ជាមួយពួកទាសៈ ។ បើ
ពួកទាសៈទាំងនេះ ទាក់ទងល្ងាចលាក់ជាមួយអ្នកក្រៅ រហូត
ដល់មានផ្ទៃពោះ កើតបានជាកូនទៅ ក៏ចៅហ្វាយនាយផត

១-លោក Pelliot បន្ថែមនឹងថា Bande d'étoffe ពុំដឹងជាមានកំណត់
ប៉ុន្មាន តែនេះ យើងប្រែតាមពាក្យដើមថា ប្លូរ ដែលប្រែថា កំណាត់សំពត់ ។
២- 巴 駝 ទំនងជាបកពី ប៉ាតាវ ដែលនៅសល់ក្នុងភាសាជនជាតិដើមចារាយ
ហៅឥពុក ។ ៣- 米 សម្លេងចិននាំថា “មី” សំដៅពាក្យហៅម្ចាស់ថា “មេ” ។

ស្លូរកហេតុផលឡើយ ។ បានជាគេមិនស្លូរកពីគេយល់ថា
បើទាសៈនោះ កាលណាបានកូនមក និងបានផលដល់គេ
ព្រោះវាជាក្រោយគេនឹងចម្រើនទាសៈឡើងទៀត ។

បើទាសៈណាឲ្យចាត់ ហើយគេតាមចាប់បានមកវិញ គេ
ត្រូវយកមកសាក់មុខ ចំកណ្តាលថ្ពាល់ពណ៌ខៀវ ជាគ្រឿង
ចំណាំ ហើយគេដាក់ឃ្នាងជាប់នឹងក ជួនដាក់ឃ្នាងជាប់ទាំង
ដៃជើងទៀតផង ។

១០. អំពីភាសា

ភាសាចិន មានសម្លេងប្រហាក់ប្រហែលនឹងភាសាអ្នក
ស្រុកនេះដែរ តែនិយាយប្រស្រ័យស្តាប់គ្នាមិនបានទេ ស្រុក
នេះមានភាសាមួយពិសេស ទោះបីជាភាសាអ្នកជិតខាងខ្លួន
ដូចជាចាប្យ ឬ សៀម ក៏មិនអាចដូចគ្នាស្តាប់គ្នាបានឡើយ ។
១ គេថាបូយ ២ ថាព័ក ៣ ថាបេក ៤ ថាពួន ៥ ថាពុណាំ
៦ ថាពុណាំបូយ ៧ ថាពុណាំព័ក ៨ ថាពុណាំបេក ៩ ថាពុ
ណាំពួន ១០ ថាគាប់ ។ គេហៅឥពុកថា “ប៉ាថូ” ឥពុកព័
ឥពុកហាក់ហៅ ប៉ាថូ ដែរ ។ ម្តាយ គេហៅ មី ឯម្តាយប្តី
និងស្រ្តីអ្នកជិតខាងក៏គេហៅមីដែរ ។ ចងស្រី ប្រុស ហៅ

ថាបំរុង ឬនប្រសស្រី ហៅថា“ផ្លូវអ្វី” ។ មាខាងក្រោយហៅ
ថា “ភាគខ្សែ” វាប្តីរបស់ក្រោយមីខាងឥតុត ហៅថា “ពូ
ខ្សែ” ។ គេប្រើពាក្យយកខាងចុងដាច់ដើមប្រញាប់គ្នា ។
ឧបមាដូចពាក្យ “នេះមនុស្សទាសរំ ជាបួន រតថាៈ ផ្លូវអ្វី-
ទាសរំ” ពាក្យថា “នេះមនុស្ស លីស៊ីមាខាងឥតុត” គេថា “មាន
ខ្សែលីស៊ី” ឧបមាមួយទៀត ដូចពាក្យគេហៅចិនថា “ពីស៊ី”
ហៅមន្ត្រីថា “ប៉ាតេង” ហៅអ្នកប្រាជ្ញថា “ប៉ានយាប” លុះ
ដល់គេចង់ថាមន្ត្រីចិន ឬអ្នកប្រាជ្ញចិន គេចិនថា ពីស៊ី ឡើងទៅ
ឬ ពីស៊ី ឡើងទៅ ទេ គេទៅជាប្រើថា ឡើងទៅពីស៊ី ឬ
ឡើងទៅពីស៊ី(១) ទៅវិញ ។

ទាំងនេះ “ត្រាន់តែលើកយកជាឧទាហរណ៍គោល ។
ទេ ។ មួយយ៉ាងទៀត គឺបម្រើគេនិយាយតាមបែបមន្ត្រី អ្នក
ប្រាជ្ញនិយាយគ្នាតាមភាសាអ្នកប្រាជ្ញ លោកសង្ឃ ឬ តាមស
ក៏មានពាក្យសម្តីប្រើប្រៀបខ្លួនជាសង្ឃ ជាតាមស វាអ្នក
ស្រែចម្ការក៏និយាយប្លែកតាមបែបរបស់គេដែរ មិនប្លែកអ្វីពី
របៀបប្រើភាសាអ្នកស្រែកចិនទេ ។

១១. អំពីមនុស្សព្រៃ

១- ប៉ាតេងពីស៊ី = មន្ត្រីចិន ។ ប៉ានយាបពីស៊ី = អ្នកប្រាជ្ញចិន ។

មនុស្សព្រៃ មានពីរបែប ។ មួយពួកជាពួកចេះនិយាយ
ភាសាអ្នកស្រុកស្តាប់គ្នា បាន គឺពួកមនុស្សព្រៃលក់ខ្លួនជា
ទាសៈបប្រើគេនេះឯង ។ មួយពួកទៀត គឺពួកមនុស្សព្រៃ
ដែលនិយាយស្តាប់ ភាសាគ្នាមិនបាន គ្មានវេលានិងការ
ចម្រើន ។ ពួកនេះ គ្មានចេះធ្វើផ្ទះជ្រកនៅទេ តែងនាំគ្នា
ទាំងគ្រូៗដើររស់នៅតាមភ្នំ ។ ក្បាលគេ មានពាក់អ្វីម្យ៉ាង
ធ្វើពីដី រាងដូចភ្នំរាំង ។ បើដើរទៅជួបនឹងសត្វព្រៃ គេចាញ់
នឹងព្រួញ ឬពួយនឹងលំពែង បានសត្វនោះមក ក៏គូសដុំថ្មយក
ភ្លើង ចំរិនសត្វ រួចអង្គុយដក់ដៃចកគ្នាស៊ី ។ រួចហើយដើរ
ទៅទៀត ។ ពួកនេះកាចសាហាវណាស់ តែងសម្លាប់គ្នា
នៅក្រុមជាមួយ ហើយចេះផ្សំផ្សារពិសពូកែសក្តិសិទ្ធិណាស់។
នៅដីវាលជិតខាងកន្លែងនៅ គេមានដាំសណ្តែកគូ ដើមក្រូ
រាញ់និងដាំកប្បាសត្បាញសំពត់ជាដើមៗ ។ សំពត់របស់
គេនោះ សាច់ត្រាស់ក្រើម ហើយមានពណ៌ក្រអែមក្រវែម
ណាស់ផង ។

១២. អំពីអក្សរសាស្ត្រ(១)

១- លោក Pelliot ប្រែត្រង់នេះថា Ecriture ។ តែនឹងយើងនេះ
ទូលាយជាង ព្រោះតម្រូវតាមអក្សរចិន : 文字 ។

លិខិតធម្មតា និងអត្ថបទទាំងអស់ ដូចជាឯកសារផ្លូវការ ជាដើមសុទ្ធតែសរសេរលើស្បែកសត្វប្រើស រមាំង ឬស្បែក ដទៃទៀត ដែលគេយកមកហាលស្ងួតលាបពណ៌ខ្មៅ ។ គេ កាត់ស្បែកនោះឱ្យមានទំហំធំ ឬតូច ទៅតាមសេចក្តីត្រូវការ និងយកម្សៅម្យ៉ាងមកប្រើ មានសណ្ឋានដូចដីសនៅស្រុក ចិន ដោយលញ្ចៀនវែង ចិតចុងស្រួច គេហៅថា សោ(១) ហើយគេសរសេរដោយដៃ បានជាប់ជិតល្អណាស់ មិនងាយ និងរលុបឡើយ ។ កាលណាគេសរសេរហើយ គេយកដី សនោះមកសៀតនិងត្រចៀក នាំឱ្យគេចំណាំបានថាអ្នកនេះ ហើយជាអ្នកសរសេរ ។ បើសរសេរហើយ ត្រូវការលុបវិញ គោងប្រើរបស់ទឹកយកមកជូតទើបរលុបអក្សរនោះទៅវិញ។ អក្សរនេះ មានសណ្ឋានដូចអក្សរជនជាតិហ្វូយតូរ (តូរក៍) ដូច្នោះដែរ ។ ការសរសេរជាលិខិតអ្វីក៏ដោយ គេសុទ្ធតែ សរសេរពីក្រោយទៅមុខ មិនមែនសរសេរពីលើចុះក្រោម ទេ ។ ខ្ញុំព្យាយាមហាយ៉ា និយាយថា ស្រះនៃអក្សររបស់ គេ ស្រដៀងគ្នានឹងអក្សរជាតិបុរាណដែរ មានប្លុកគ្នាតែ ពីរបីប៉ុណ្ណោះ ។ កាលនោះ គ្មានអត្ថបទពោះពុម្ពទេ ប៉ុន្តែ

មានអ្នកនិពន្ធ និងអ្នកតែងពាក្យពេចន៍ដែរ ។

១៣. អំពីពេលចូលឆ្នាំ

គេយកខែទី ១០ របស់ចិនធ្វើជាខែទី ១ ហើយខែនោះ មានឈ្មោះថាកាតិក (កត្តិក?) (១) ។ នៅពីមុខរាំង គេមាន សង់វេទិកាមួយយ៉ាងធំ ដែលអាចដាក់បានមនុស្សជាងមួយ ពាន់នាក់ ហើយគេចងប្រទីបដូរលា និងផ្កាភ្លឺជាដើម លំអ នៅលើថ្នាក់នោះ ។ នៅពីមុខ ដែលឃ្លាតពីទីនេះប្រមាណ ជា ២០០ ហត្ថ មានទិលានមួយទៀត គេបន្តលើធ្វើជារោង រន្ទា ដែលមានកំពស់ដល់ទៅជាង ២០០ ហត្ថ ។ ក្នុងយប់ នោះ គេមានអុជកាំជ្រួច រន្ទា ឬ ផាវបី-បួន ឬប្រាំកន្លែង ។ នៅក្នុងរោងនោះ មានសុទ្ធតែមន្ត្រីធំ-តូច គ្រប់ជាន់ថ្នាក់ ។ វេលានោះ ស្តេចក៏យាងចេញមកទត កាំជ្រួច រន្ទា និង ផាវ ដែលគេអុជនៅទាងក្រៅចម្ងាយ ១០០ លី តែគេអាចមើល ឃើញ និងស្តាប់ឮសូរយ៉ាងច្បាស់ ឮខ្លាំងមើលតែកាំភ្លើងធំ ទ្រហឹងខ្លួនខ្លួរពេញតែទឹកភ្លៀង ។

មន្ត្រីនិងញាតិវង្សទាំងអស់ចែកគ្នាកាន់ទៀន និងម្ហូបស្លា ដែលជារហត្ថនាំឱ្យចំណាយអស់ប្រាក់យ៉ាងច្រើន ។ នៅ

១- បានដំបូងពីខែកត្តិក ព្រោះជំនាន់ដើមគេរាប់រោចមុខខ្មែរ គឺពីមួយ រោចខែកត្តិកទៅជាដើមឆ្នាំ ខែលេខ ១ ។

ក្នុងពិធីនេះ ស្តេចបានអញ្ជើញពួកទូតបរទេសទៅចូលរួមរូប
ផងដែរ ។ គេធ្វើដូចនេះ អស់រយៈកន្លះខែ បានចប់ ។

នៅក្នុងខែនីមួយៗ សុទ្ធតែមានពិធីបុណ្យដែរ ដូចជានៅ
ខែទី ៤ គេបោះល្បែង ខែទី ៥ ធ្វើអិបឡាក់^(១) ពិធីនេះ គេ
ហៅប្រជុំមនុស្សមកចូលក្នុងទីក្រុង ហើយហាត់ក្បួនដើរដៃឆ្នួល
កាត់មុខវាំង ។ ខែទី ៥ គេទទួលយកទឹកមន្តព្រះពុទ្ធ ពីគ្រប់
ទិសគ្នាយពេញទាំងអាណាចក្រ យកមកស្រោចស្រង់ថ្វាយ
ព្រះរាជាជម្រះកាយ ហើយអុំនាវានៅលើគោក (អុំទូកគោក)
វាស្តេចយាងឡើងលើកើយប្រាសាទ ទតមកពិធីនេះ ។ ខែ
ទី ៧ ធ្វើពិធីផុតភ្នំស្រូវ ។ ពេលនោះ ស្រូវទើបនឹងទុំថ្មី គេ
ទទួលយកមតតាមទូរខាងក្បួន ហើយគេគរដុត ថាជាការ
បូជាចំពោះព្រះពុទ្ធ ។ មានស្រីៗ ជាច្រើនណាស់ពិះអទះឬ
ពិះអីវី នាំគ្នាមកមើលពិធីនេះ ឯព្រះរាជាមិនចេញមកក្រ
សាលទតពិធីនេះទេ ទ្រង់គង់នៅឯព្រះដំណាក់ ។ ខែទី ៨ ធ្វើ
ពិធីអែឡាក់^(២) ពិធីនេះគឺគេរាំរៃក ។ គេចាត់អ្នករាំនិងអ្នកភ្លេង
ពូកែៗឱ្យចូលទៅរាំអែឡាក់ ឯក្នុងវាំងរាល់ៗថ្ងៃ ។ ក្រៅពី
នេះមានប្រជុំជ្រក និងប្រជុំអីវីទៀត ។ ពិធីនេះ ស្តេច

១- លោក Pelliot ប្រែថា Ya-lie ហើយចុះសេចក្តីយល់ថា Ráp Riep ។
២- លោក Pelliot ថា Gnai-lan (Râm) ។

ក៏អញ្ជើញពួកទូតបរទេសក្រៅចូលទស្សនាផងដែរ ។ គេធ្វើ
ដូច្នោះ រហូតដល់គ្រប់ដប់ថ្ងៃ ។ រាល់ខែ ខែទៀត ខ្ញុំមិនបានកត់
ត្រាឱ្យច្បាស់លាស់ទេ ។ អ្នកស្រុកនេះ ក៏មានអ្នកចេះវិជ្ជា
គោរាសាស្ត្រដូចចិនដែរ អាចនឹងដេញរកថ្ងៃខែណាតំកូច ឬ
សូរ្យគ្រាស ចន្ទគ្រាសដែរ តែថ្ងៃ-ខែតំកូចនេះ មិនដូចគ្នា
និងប្រទេសចិនទេ ។ បើឆ្នាំណាជាឆ្នាំអពិកមាស គេក៏មាន
លើកខែដែរ ។ ខែដែលត្រូវលើកនោះ គឺខែទី៥^(១) ប៉ុន្តែ
ខ្ញុំមិនបានដឹងការនេះសព្វគ្រប់ទេ ។ ក្នុងមួយយប់ គេចែក
ចេញជាប្រាំយាម ។ ប្រាំពីរថ្ងៃរាប់ជាមួយជុំ គឺដូចគ្នានៅ
ស្រុកចិន ហៅថា កាយ-ពី-ភៀន-ជូ ។

អ្នកស្រុកនេះ គ្មានប្រើនាមត្រកូស (សៃ) គ្មានឈ្មោះ
ហើយមិនចេះកត់ថ្ងៃខែកំណើតផង ភាគច្រើន គេយកឈ្មោះ
ថ្ងៃដែលកើត ហៅជាឈ្មោះមនុស្ស ។ តាមក្បួនយាយថា
ក្នុងមួយសប្តាហ៍ មានពីរថ្ងៃល្អបំផុត បីថ្ងៃល្អធូរ ពីរថ្ងៃ
អាក្រក់ ហើយថ្ងៃណាត្រូវចេញដំណើររបរមុខទៅទិសបូព៌
ឬត្រូវភ្លេចទៅទិសបស្ចឹម ។ ពួកស្រី ៗ ក៏ចេះរាប់ថ្ងៃខែដែរ ។

១- ការពិតមើលលើកថែខែទី ៨ គឺខែអាសាធ ប៉ុន្តែនេះ គឺ លោក ជីតោក្វាន់
និយាយ តាមខ្មែរធានាផង ដែលគេរាប់ពី១រោច ខែអាសាធទៅដល់១៥ កើត
ខែស្រាណកំចាត់ជាខែទី ៨ ។